

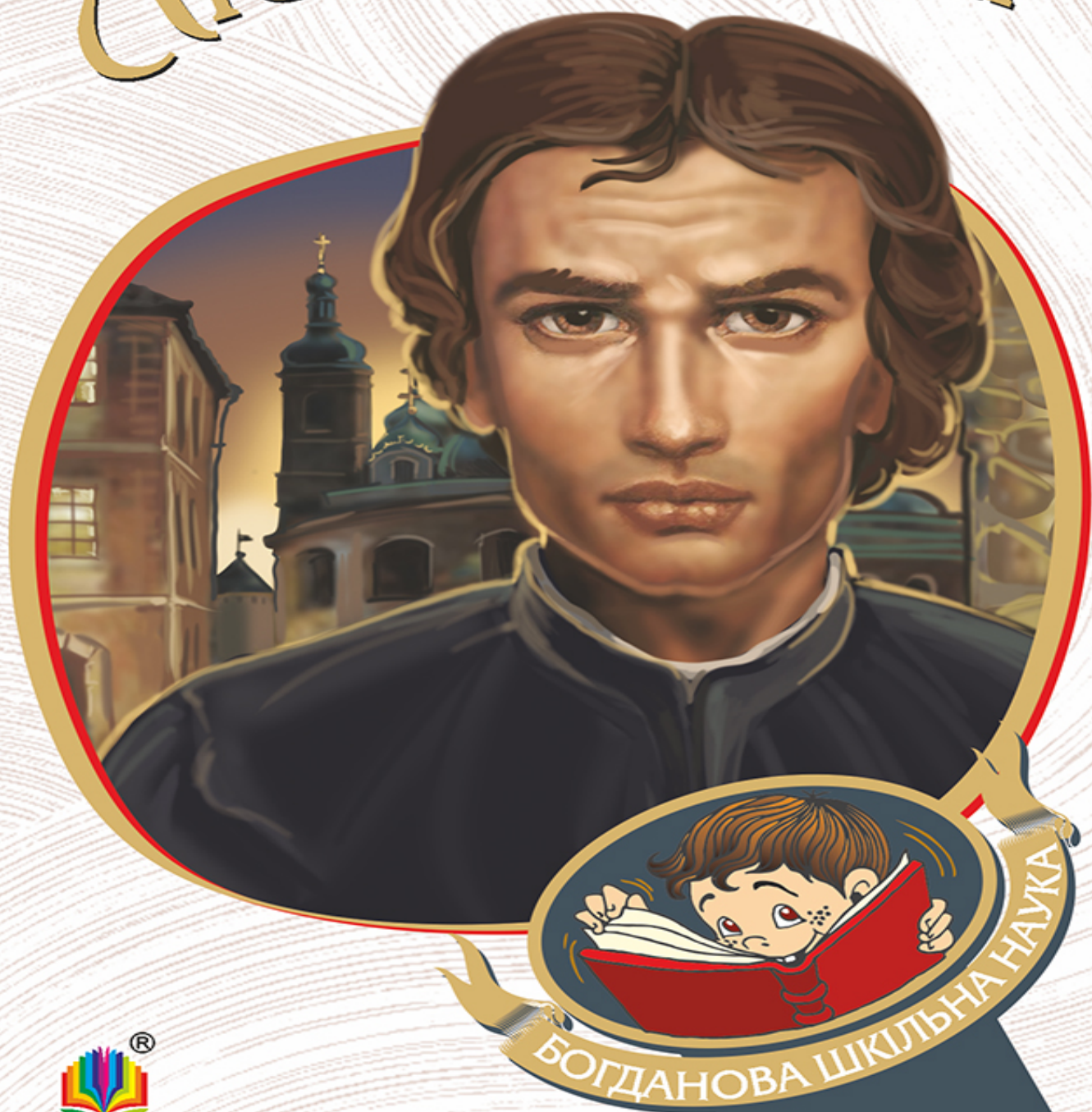
Люборацькі. Сімейна хроніка

КУПИТИ

Про книгу

У романі-хроніці «Люборацькі» український письменник Анатолій Свидницький (1834–1871) показав руйнування патріархальних традицій в середовищі духовенства України у 40–60-х роках XIX століття, розкрив разючу несумісність природних нахилів дитини і тодішньої системи навчання, покликаної муштрою витравлювати в дітей будь-яке почуття самоповаги та громадської ініціативи.

Анатолій Свидницький
ЛЮБОРАЦЬКІ

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7776-7

Анатолій СВИДНИЦЬКИЙ
ЛЮБОРАЦЬКІ
СІМЕЙНА ХРОНІКА

Роман

Серію “Богданова шкільна наука” засновано 2013 року

У романі-хроніці «Люборацькі» український письменник Анатолій Свидницький (1834–1871) показав руйнування патріархальних традицій в середовищі духовенства України у 40–60-х роках ХІХ століття, розкрив разючу несумісність природних нахилів дитини і тодішньої системи навчання, покликаної муштрою витравлювати в дітей будь-яке почуття самоповаги та громадської ініціативи.

ЧАСТИНА ПЕРША

Людей слухай, а свій розум май.

Примовість

I

Коло Умані, чи лучче — в Уманщині, і було і є сільце — хоч би й Солодьками його назвати. Город Умань в Київській паланці¹, та зараз же і Поділля починається, то в Уманщині лічаться і деякі села подолянські, — і Солодьки село подолянське. Славний то край, і люди там славні, і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке; так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка, вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовоною, а коло притвору дві комори, шопи, возівню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок — великий та розкішний. Перед однією коморою стояла бричка, які й по лівий бік невидовижу: зелена, черевата; і упряж на землі. Як приїхали звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало. По подвір'ї всяка птиця ходила і ті гуси, що носом ворота підкидають.

Та, знать, на вітрець збиралось, бо одна попала шлею в зуби і почала тормошити, аж бричка скрипіла. «Аса! аса-ля!» — хтось гукав дерзким голосом. Та й знов: «Масю! піді-но! Он, бач, шлею рвуть!»

На цей гук побігла дівчина через подвір'я, — начеб яка шляхтянка. На Поділлі єсть спадки тієї давньої гонористої шляхти, що «*nie rozwalam*»² в сенаті гукала. Тепер вона звелась: і мову свою шляхетську забула, і віри відцуралась — словом, як там кажуть, та ж свита, та не так зшита. В своїх звичаях вони задержали: цілувать дівчат в руки і деякі слова: «проше», «добрий вечур», «добрі́дзінь», «па́дам до нуг» і ще деякі, та й годі. Цим тільки вони й відрізняються від подолян-русинів, та ще одежиною: мають жилетки тощо, а жінки зав'язують голову в хустку із купром — от трохи так, як київські

міщанки; мають шляфроки — свого крою одежина, і в спідницях ходять та в черевиках; не носять також коралів. Русинки ж там завиваються в намітки, в коралях вся краса і багатство, ходять в запасках тощо. Дівчата-русначки заплітаються там в дрібниці, і в кожної сорочки з поликами, а шляхетські дівчата, чи просто шляхтянки — в дрібниці не заплітаються, а в ріжки, і поликів — ні на очі. Отака й то дівчина була, що побігла через подвір'я шлею боронити: просто в спідниці, в сорочці з виложистим коміром з шляркою, і заплетена в ріжки, на шії мала низку перл, і боса.

— Аса! — крикнула вона, добігаючи до комори, і схопила дрючок з землі та й замірилась. «Бий же, бий!» — гукнув той самий голос. Дівчина кинула дрючком, та по-дівочому: козак дальше б кулаком досяг. Чечуга³ побігла; а навперейми вибіг з дрючком чоловік в довгополій одежині, в косах, в бороді і так почаствував оту звірину, що бідолашна і крижі за собою поволокла.

— А щоб тебе піп із'їв! — заговорив він, заложив руки за спину і став серед подвір'я. Дівчина поралась коло упряжі.

— Закинь, — гукнув, — на візок.

Дівчина закинула на бричку шлеї і нашільники та й пішла до хати.

То був панотець парафіяльний, о. Гервасій Люборацький, а Маса — то старша дочка його.

— Гм! — почав о. Гервасій, — гм! куди б же? — І позирає кругом по селу. Село стояло на косогорі, то все видно, як на тарілці.

— А! — заговорив далій панотець, рушаючи з місця, — а! піду до Росолинського. — І потяг за ворота.

Росолинський — то був дідич в Солодьках. В тім краю пани — все католики і все ляхи, то й Росолинський був лях і католик. Як же воно так, що благочестивий панотець потяг до католика? І, як видно, не за ділом, бо в підряснику пішов, а якби за ділом, то убрався б у рясу.

Нема в світі більш празного люду, як деякі панотці: ні за холодну воду не возьметься. Та нема ж і таких, як були пани: тільки й знали, що погукували, — як ще й погукували, а то за другими і цього не бувало.

Так марудно сидіти самому, чи панотцеві, чи панові, — і сходились іноді на перебенді. Є такі пани, що на попа тільки помий не ллють, та єсть і попи, що луччого не варті. Та тут — як пан був не з таких, так і о. Гервасій. Цей був з тих старих ще панотців, з тих, що у бакалярів⁴ вчилися; після сам бакалярував, а там помаленьку й до попівства добився, женившись під сорок літ.

Всі такі панотці біду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна пожитись, — да таки більш того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт: з кожним зайде, а ні з ким до приязні не доходить — такі вже люди. Росолінський був щедрий пан, то панотцеві й на руку: то нивку візьме до «żuwosia»⁵, то який куль муки марамонської⁶ на проскури, то хуру-другу дров із лісу тощо... Так помаленьку і піддався, і вірив в пана, як турчин в місяць, і ходив до нього, як додому. І це потяг, начебто йому треба в коляндар подивитись. Це діялось саме під косовицю, то мовби панотцеві і треба було знати, чи не віщує коляндар дощу, щоб сіно не білилось, як то кажуть, жартуючи, коли дощ пере покоси.

Отож панотець потяг до двора, а Маса вернулася до хати. Сама вона була на хазяйстві; паніматка пішла до шаровільника⁷ і наймичок забрала, а дочці наказала всякої роботи: і масло бити, і сметану збирати, і сир відгрівати; і кабани, що в сажі аж два годувались, на її голові були, і всяка птиця; та ще треба було і закришки⁸ на вечір наготовити. Так воно все діялось; і Маса завжди справлялась. Паніматка, було, тільки під вечір одну наймичку пришле, а сама іноді аж з робітником прийде — одно, що таки робуча була й сама, а друге, що як зійдеться з молодичками, то любила й побазікати. А в жінок не збуває до розмови: то дівування згадають, то се, то те, то про лиху долю не наговоряться, — іще добре, як скінчать на співах, а то й до плачу не раз доходить. Не так коли, як на случай паніматка нишком від панотця та одну-другу пляшечку оковитої підцобрить. Поминай тоді, як звали: наче батька ховають. Це не то, щоб паніматка та любила торкнути, а

так собі! — частуючи робітника та дякуючи, що послухали. Чарочку кожна молодиця п'є скривившись; по другій тільки губи обітре, а за третьою вже облизується, а отам пішло як по маслі, сказано — м'якеньке, ні кусати, ні жувати. Отак і день до вечора прокуликають, як свято; а як будень та робота, що нема часу, то тільки полуднуючи та підвечіркуючи — і то небагато, аби, знаєте, горло прополоскати, щоб смачніше з'їлось. Що очиці посоловіють, то це так собі, — хто його знає, чого їй було... «Оце диво! і не пила, і язик наче не свій! Хто його зна, чого! Спасибі вам, мамуню! дай вам, Боже, і нарік мати, а нам у вас робить діждати!»

Дивна діла твоя, Господи! Здається, оці вчені та товчені панотці повинні б лучче громаді подобатись: і більш читав, і більш вчився — хоч з книжок, та світ повинен би знати, і себе спізнати; а піди ж! вийде, наче з лісу, і в дяка вчиться правити, а в старости хазяйнувати. А в громаду вийде, що ясне сонце, високо-високо! як не вклонись, не догледить. Все, мабуть, якісь великі та розумні думи думають, що й під ноги не дивиться. А що з того? Ні за собою, ні перед собою — дарма тільки батьки кошти несуть... Дивна діла твоя, Господи! На простого чоловіка як гляне, то наче ворога в йому пізнав. Чи така вже наука, чи такий світ настав? А старі не такі були! От хоч би й о. Гервасій! Тих високих наук і в очі не бачив, і чути про їх не чував, і слухать навіть не любив; а піди ж до хазяйства — хоч якого битого господаря перейде. Або до відправи! приведи татарина, що зроду-звіку не чув Божого слова — і той зрозуміє: і голос мав на славу, і читав, як горохом сипле, — кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. То й любо було в церкві постояти, набоженства послухати. Не так, як за нових, що мимрить-мимрить, наче теля ремінь жвакає, та ще й на московське⁹; а ти в церкві стоїш, і спать хочеться, або таки дрімаєш. Не тільки в церкві та в своїй господі, — і в громаді о. Гервасій був чоловік з головою! Як розкаже, було, що з давнини, то наче з книжки вчитує, аж зітхнеш, слухаючи. Дасть же Бог таку голову на в'язи! Здається, щоб другому попалась, то покотилась би, як кабак, — не вдержалась

би. Господи, Господи! Тим і громада його поважала і любила, що малої дитини не промине, не сказавши доброго слова, а що з старим, то й до розмови стане.

— А де були, дядьку?

— Та там і там, отче чесний!

— А куди Бог провадить?

— Та туди й туди!

— Боже помагай!

— Спасибі, панотченьку!

І підеш, і він піде, а на душі якось так легесенько, наче справді Бог тебе веде, а не ноги несуть. Отакий-то був о. Гервасій! отака його паніматка!

І жили собі любенько! Господь благословив і діточками — четвірко їх мали: три дівчини, як зорі ходили, і хлопчик. Дівчата звались: старша — Мاسя, літ мала вже з чотирнадцять, менша — Орися — літ дев'яти, третя — Текля — п'яти літ була. Хлопець був підстарший, — звався Антосьо. Що то за хлопець ріс! Вже, було, вмів на криласі читати, — міг би за дяка бути, хоч мав літ одинадцять. Панотець так-таки й думав, та прийшов указ від благочинника¹⁰, щоб в школи везти... Що-то вже плачу було! Не так хто плакав, як мати; згадала покійника тата свого, що все, було, розказує, — з якихось книжок вичитував, — що під кінець світа, як вже матиме анцихрист народитись, всюди будуть школи, будуть ученики і учителі; а то не учителі будуть, а мучителі; не ученики, а мученики; і то ж то плачу було! На маму дивлячись, і дочки слізьми заливались. Панотець же лиш сіп, не так за чим, як треба було гроші везти то учителям тощо. А Антосьові байдуже: бігав собі понадворі та батогом вихльостував — ще й рад був, бо не приганяли до книжки. Та все-таки заплакав, як прийшлось на бричку лізти. Високо так намостили, що наче дзвіницю на колеса взяли, — так-то всячини напакували: і курей, і гусей — все печених, і печене порося начинене, і масла — і всього-всього, — сказано: дитина в чужий край виїжджала, в чужу сторону, аж за десять миль від дому, в Круті...

Мати сама й відвезла, і оце тільки рік минав, що його не було дома, а тільки самі дівчата. Любили його сестри і все, було, допитуються: чи скоро вже Антося привезуть? І ждали того Кирика й Улити¹¹, як Великодня.

Та ще далеко було до п'ятнадцятого липня, тільки червень недавно почався; в хазяйстві всяка робота йшла — весіння кінчилась, а літня до початку доходила, і паніматка була коло шаровільника, а панотець збиравсь сіно косити і пішов коляндар почитати, як бачили-сьмо. Маса ж, zostавшись сама з сестрами, Орісю заставила начиння мити, а сама справлялась коло дійва. І вже всюди вправились, тільки ще оставалось бур'яну насікти для годованців. А вже з полудня звернуло, і сонце саме припікало.

В цю саму пору о. Гервасій тяг з двора — смутний та невеселий: борода йому аж кісткою на груди сперлась, так голову повісив; руки за спину заложив і волік патерицею¹² за собою — не підпирався. Тепер в тій стороні причет¹³ в підрясниках ходить і з бородами, то панотці мусять ходити в рясі; а давнішими часами причет був стрижений та голений, і зодягались, хто як міг; хто в сіртуку ходив, хто в свитині, а хто й добрий мав жупан або бекешу; то панотці ходили без ряс: і по підряснику знати було, хто йде. І о. Гервасій, хоч без рясі йшов, та всі його пізнавали, хоч би й чужесторонні: борода, коси та доземна одежина вже свідчили, що не проста людина йде, а батюшка. І хто їде, кожен шапку зніме, «помай-бі» скаже; хто йде, під благословенство підійде. Отець Гервасій кожному, було, привітне слово скаже, нікого мовчки не пройде; а на цей раз і землі під собою не бачив, не то на подорожніх ще придивлявся б. То всі зараз і пізнали, що немала туга в його душу завітала.

— Бач, — кажуть, — чогось зажурились наші батюшка. Я підійшов поблагословитись. «Га?» — кажуть. — А я: «Благословіть, — кажу, — отче чесний!» — «Боже благослови!» — І більше ні слова. Адже цього не бувало?

— Таже ніт.

— Мабуть, велика туга!

— І я скажу.

Справді, на душі в о. Гервасія, як в казані, клекотіло; думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Так притяг він аж додому. Текля бігала по подвір'ї, вгледіла і покачалась до його, кричачи: «Татко! тат-ко!» Погладив її панотець по голівці, та, мабуть, не по-батьківськи, бо хоч мале було, а зараз спізнало, що він невеселий, і стало, приставило палець до губи, наче думає-роздумує; як зразу і кинулось по подвір'ї: метелик надлетів. Тим часом о. Гервасій вже й поріг переступив. В сінях Маса заходилась коло бур'яну. Зглянув він на дочку, зітхнув і питає:

— А мати в полі?

— В полі, — відказала вона. — Може, будете що їсти? Єсть плечінди¹⁴.

— Ет! — озвався о. Гервасій, — дай мені чистий покій! — махнув рукою і пішов у покої.

Не встигла Маса раз-два сікачем вдарити, як батько гука:

— Масю! Масю!

— Зараз, татку! — озвалась вона; обтріпалась і побігла до хати.

Тато сидів коло вікна на тапчані, тільки в шматті, розхристаний, аж грудину видно, і краплями піт тече по виду.

— Возьми, дочко, подушку та поськай¹⁵ мене, — заговорив.

— Нема часу, татку, я кропиву січу, — відказала дочка.

— Ти б не бралась не за своє діло, — заговорив він наче не своїми губами, — хіба ти мужичка, чи що, щоб коло свиней ходити? Ти пошанувала б свої руки! Та по сонці мені не вганяй! Ти... — та й не докінчив: чудно йому стало, що Маса дивилась на його на все око і начеб аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче не до ладу, — наче не те з губи вирвалось, що хотів сказати.

— Чого-сь так очі вивалила? — гукнув тато. — Бери подушку та ськай!

Пішла Маса в валькир¹⁶, як там кажуть, винесла подушку, гребінець; сама тільки в цицовій спідниці та в сорочці, і разок перл на шії.

— Чого ходиш, як циганка? чому не приберешся? — почав панотець, поклавши голову на подушку.

— Хіба хто прийде? — заговорила Маса, перебираючи йому в голові, а за пальцями аж волосся крячиться.

— Дурна ти! — озвався панотець. — А руки які! як у мужички, — додав далі, поклавши голову на подушку, і каже: — Гляди ж, щоб ходила мені вдягнена, і рук пильнуй, щоб білі мені були! Я останню хвостину збуду, аби й ти на людських дітей походила. Ох! — застогнав.

Не відповівши, Маса почала ськати і думала собі, ськаючи: «Що це сталось татові? чи не слабі вони?» Та старий нагадав біле личко та вбрання, то піддав дівчині матеріалу і на скільки суток думати. От і пішла вона роздумувати, як-то ходитиме чепурно-чепурно! А кругом робота аж горить, бо вона має час доглянути. Орісі тоді їй не треба — все наймичка поробить. Прийде мати з поля, всюди справно: понагодовано, понаповано, начиння перемите, і миски в миснику, ложки в горшку за комином, горшки на полиці, а що не змістилось — на тину по кілках проти сонця висе. Подивилась мати: «Гарно, доню, — каже, — будеш попадею». І в перший ярмарок набрала їй у найбагатшого крамаря найкращого краму. «На, доню, — каже, — ти заробила».

От настане Маковея. Вона вбереться і піде до церкви, як зоря ясна; а там з людьми піде, де будуть вінки святити — біла-біла! І лице біле, і руки білі! Всі дивитимуться і не надивляться на її вроду: «Яка ж наша попівна хороша!» — скажуть. А дівчата аж уздихатимуть, що самі не такі. За цим в дівочу голову почали й старости навертатись, — і двері від них не зачиняються; та все Богослови! та все багаті, та хороші! А вона перебирає: той поганий — рудий, той погано зветься — який-небудь Чупрійдас, або Череванський, або Тиририри! Той загострений, як швайка; той круглий, як качан. Аж тоді віддалася, як знайшовся такий гарний, такий гарний, як вона буде, — аж Росолінцанки

пальчики облизуватимуть. І то не за Богослова вийшла, а за академисту, що зразу протопопом буде, а вона протопопшено. А хоч би й за Богослова, — думає собі, — то що? Він гарний, гарний та багатий такий! Як їхав, то коні аж землю рвуть копитами, а від коліс аж земля гуде!

Так думаючи та передумуючи, і ськати не ськала, а тільки перебирала пальцями — та дарма: панотець давно пух і хріп, аж вікна дренчали. Як от забаглось дівчині подивитись на свою вроду: чи справді вона така хороша, як думалось нишком, що аж всі зглядалися, — чи є хоч крихітка тієї краси, що придумала собі. Тихесенько підняла подушку, щоб батька не збудити, встала і глянула в дзеркало, і побачила, що собою була чорнобрива, повновида, коса густа, світліша від бровів, губи складні, живо-червоні, і ліця аж горять. «Нічого, — думає собі дівчина, — я таки непогана, тільки загоріла-загоріла!» І притьмом побігла до скрині: прийшло їй в голову подивитись на себе ще в убранні. Недовго треба було чепуритись, бо не знала ні тих мод, нічого. Надягла нову спідницю та хусткою застелилась і стала перед дзеркалом, подивилась.

— Постій, — каже, — ще причешуся.

Дістала самоділкової помади з-за шафи, розчесалась і заплелась в кúлку (warkocz¹⁷) та й знов до дзеркала: взялась в боки, постояла, обернулась, подивилась та й назад обернулась і стала ошупуватись, та аж сплюнула: «Чого я, — каже, — така молоденька! Та й рум'янцю мало?» І ну щипать лиця. Нащипала донехочу і сіла, моститься: як то їй сісти, щоб ширше було, яку міну прийняти, щоб краще було? А на лицях аж синці знати, наче моравиця повиступала.

Якби за годинку перед цим Маса побачила, що хто робить такі штуки, сама посміялася б; а тепер ось як! Нагадав, кажуть, козі смерть... Лиця горять, зате гарно їй здається, зате хороше! Щоб панотець не кашлянув, обертаючись на другий бік, бо один вже зболів, то Маса ще сиділа б та пишалась; а так опам'яталась і втекла в сіни.

Соромно небозі стало себе самої. Зачиняючи двері, знічев'я глянула на руки.

— А руки, руки! — каже. — Шорсткі та чорні!

І здумала полоскаться: «Возьму, — дума, — висівок та витру добре, — так витру, щоб аж злізла ця товста шкура. Тоді білі будуть і хороші. Фе! які тепер погані! наче в молотника!» Так думаючи, рушила в пекарню висівок шукати; та йдучи спіткнулась на корито і аж в долоні плеснула: «Лишенько моє! — каже. — А кабани, певно, аж ревуть в сажі!» Та хутчій за сікач. Де те й панство ділось і те бажання білих рук! Січе дівчина, а коси розмотались і мушки¹⁸ лізуть в очі; поправила і знов січе, а волосся знов розкудовчилось... «А бодай того панування ніхто не знав! — каже. — Доїли ж ви мені до живих печінок! — цебто на коси сварилась. — Не буду більше так заплітаться: хай йому цур! і все лихе! Тільки й роботи, що поправляйся».

Надвечір прийшла мати з поля і не нахвалиться — сама трудяща була, дбайлива, то й любила, хто робить добре.

Почув панотець голос жінки, прокинувся, позіхнув: «Ам-ам!» — та й сів: поводив очима, чи нема води рот виполоскати, і гукнув:

— Масю!

— Зараз, татку! — озвалась вона.

— Води мені дай!

Як вродилась дівчина з кухлем в руках. Став панотець пити, а Мася й каже:

— Вам треба було мамуні? Вже прийшли.

Набравши води повен рот, панотець не міг поспитать словом і тільки міною показав, що питається, і загув крізь ніс. Далі встав на ноги, розхристаний, нечесаний, тільки в шматті, й пішов надвір. Мася пішла в пекарню. На порозі зустрів він паніматку, що горщик несла.

— Гм! гм! — загув, показуючи рукою, що ніби зійди набік. Посторонилась паніматка, а він чвиркнув водою через поріг, застогнав і питає:

— Чи не маєш, серце, що смачненького з'їсти?

— Та чого ж тобі?

— Так чого смачненького, — відказав, чухаючись одною рукою, а другою державсь за одвірок. Через годину панотець затирав сметану з свіжим сиром, випивши чарку оковитої. Таки добре підопхавши кишку, він згадав і паніматку, та й гука:

— Попаде, попаде!

— Та чого там? — озвалась вона.

— Іди, серце, їсти!

— Їж, їж! — каже попада. На тім і скінчилось.

Вклав панотець півбуханця хліба та мисчину сметани з сиром; надяг підрысник і потяг за ворота, zostавивши мухам долизувати в посудині.

Вже паніматка і з робітником вправилась, і все, а панотця ще не було зо двора.

Ми себе забули і своєї мови цураємось, а ляхи, — хоч які то вони на Поділлі: ні нашим, ні вашим, — не цураються своїх звичаїв, не соромляться, що вони ляхи, а не хто другий. Та ще мало: вони думають, що наша правобіцька сторона — то Польща, і так діла повели, що лядщина там зовсім взяла верх. Якби в нас наука друга! — а так і не диво, бо сліпому що? — скачи, бо рів! Він і скочить, та в дуб головою... Хіба старі панотці свого не цураються, та й на них добрі сильця понаставляли, ще не так на самих, як на їх дітей.

Отець Гервасій вчивсь по Псалтирі і вийшов панотцем простим, людяним, почувався українцем і держався старосвітчини; та не знав більше світа, що в вікні. Росолінський, загнуждавши його, і сам того не тямлячи, почав огульну роботу: то на це, то на те подивляться в розмові; то на світ, то на світові потреби цьогочасні, і більше, й більше; звели й на дітей.

— А що, księże¹⁹, — почав пан, — чи ви учите своїх дочок? Я не знаю.

— Аякже! вчу: старша вже по книжці молиться, корови доїть, а їсти як зваре, то не від'їсишся!..

— Ха-ха-ха! — почав пан. — То панна Мária корови доїть, їсти варить? Ха-ха-ха! То це в вас наука? Та це тільки мужичкам пристало; а ваша дочка — панянка, як-таки можна!

Як на шпильки посадив бідного панотця; зчервонів неборак і каже:

— А доїть моя дочка корови, і вівці навіть доїть, і їсти варить. Ге! — додав: — Ви не знаєте, мосціпане, що моя дочка права рука в попаді! Навіть і за мене інде справиться. Як стане роя збирати, то наче зуби з'їла в пасіці... Добра дитина!..

— Ха-ха-ха! — ізнов засміявсь пан, — рої збирає!.. Хіба в вас пасічника нема?

— Та нема ж!

— Чому ж було не сказати? — заговорила панія.

— Та я й згадував колись, тільки не для того, щоб просить, — говоре панотець і, як заєць між хортами, так позирає на субесідників, немов питає очима: «Хіба це що?..», немов каже: «Така й моя мати була, така й теща, така й жінка, така й дочка вдалася. І баба, прабаба така ж була, то чого ж тут?» А серце йому так і тьохка, наче яке лихо віщує. Отець Гервасій нічого так не боявся, як Божої кари за недолю дітей, і неба їм прихилив би, та був тяжко лінивий, то все відкладав та й відкладав.

— Я думаю, — почав далі пан, — що ваша дочка й по- польськи не вміє?

— Та ні ж, — каже панотець.

— Це мені не диво, — заговорив пан, — ви ніде не буваєте, нічого не бачите, що в світі діється, як і діди ваші; то й дочку свою провадите, як вони своїх. Тепер не той світ настав: тепер, як по-польськи не вмієш, то куди? Ні на торг, ні в гості. Ось подивіться! — І почав вилічувати попа за попом, що дітей повіддавали в науку до ляшок та до ляхів і дома балакають все лише по-ляськи. — То чого ж ви ждете? — додав. — Хочете, щоб ваші дочки й посивіли в дівоцтві? Кого ж Бог каратиме за їх недолю?

Спроквола добираючись, заплутав панотця, як павук муху.

— Спасибі вам, — заговорив він, а сам як не плаче, — спасибі вам за добре слово! — і поклонився. — Дасть Бог осінь, безпремінно відвезу вже Масю, а ті ще подождуть.

— Здайтесь, księżu, на мене. Я вас люблю, шаную; то з хіттю возьмусь відшукать добру учительку. Для ваших дітей і я не менше за вас щастя бажаю. Ага! може, ви чували про паню Печержинську? — заговорив далі, мовби здогадавшись.

— Що в Тернівці?

— Еге ж.

— Та чув, тільки...

— Дотепна учителька, — перебив пан, — вмілая, і особа zasn²⁰. Я сам її знаю. І компанію там панна М́арія матиме, бо дітвори в пані Печержинської чимало в науці, — сказано, дотепна учителька! А я, księżuniu²¹, там сам буду на Спаса на ярмарку (на Спаса в Тернівці роковий ярмарок стає) і переговорю, щоб недорого з вас взяла.

І знов подякував панотець за добродієність і пішов додому, твердо вірячи, що всі предки його були хамство, дурні; не знали добра і не варті доброго слова, — що попівна, як не вміє по-ляськи, то не варт і того, щоб на ню сонце світило. І тяжко йому було, що дав дочці вирости до чотирнадцятого года, а не навчив і слова сказати по-людськи; і молився: «Господи, прости моєму невідінію!» Отож і сумував так, додому йдучи, а на вечір ізнов потяг до двору на пораду.

Ніхто не бачив, як о. Гервасій вже на цей раз вертався з двору — чи смутний, чи веселий; а за ним два дворяки йшло: один ніс кошик з гоїрками, диню і кавун, а другий — пляшку вина і дві рому доброго. В руці у панотця ще був квиток на три сажні дров. Квиток треба показати лісничому, де є, а де нема лісничого, то лісному отаману. В квитку пишеться, скільки хур дозволено вивезти, і кожна назначена оником — «о»: скільки хур вивіз, стільки онів проколе отаман. Поставивши отаманові око горілки, а козакам друге, можна вивезти втрое і вчетверо більше. Квиток до лісу — великий подарок для попа, де все під панами, що як не купиш, то й кілка ні з чого затесати. І рад

був о. Гervasій, що пан так роздобрухавсь, і йшов, вилічуючи, скільки треба дати козакам, щоб вивезти лісу на клуню. Ще тепер, під літ десяти назад, панотці повинні мати хату з громади, а тоді все своє, — а де його взяти?

Дав панотець по чарці горілки дворякам і відправив, та й став гукати:

— Діти! попаде!.. новина! а йдіть-но сюди!

— Яка там новина? — озвалась попада. — Діти вже сплять.

— Кавун, диня, гоірки! — почав панотець.

— Дайте мені кавуна, дині, гоірків! — почала Текля, прокинувшись.

— Нехай уже взавтра! — озвалась паніматка.

— Взавтра! — сказала Текля і знов заснула.

II

Все йшло як треба; по косовиці жнива наставали, як і щороку. Хазяї не нарадуються, що Бог благословив їх працю; та що ця радість, порівнявши до того, як радуються духовні школярі перед цим часом! У них аж приповідь склалась: «Настане май, в опуки (м'яч) грай; настане юнь, на ігри плюнь; настане юль, книжки стуль та додому сусуль!» Та як їм і не радуватись? Завезуть дитину хоч не в далекий край, а все в чужу сторону, і покинуть на Божу волю в руках учителів-мордувавців. Сохне, в'яне дитина, всі мізки йому висушать; то як настане та благословенна пора, той розпуск, — так що рай! тут рай! чистий рай, правдивий; само Царство Небесне не дасть такого блаженства! А ще для дитяти, що зроду не бувало дальше свого сінокосу або хутора, як ще єсть.

Скакав Антосьо на Кирика й Улити, та як іще скакав! І другі скакали, йдучи з класу після публічного екзамену.

— Чуєш, Робусинський!

— Га? — озвався той.

— А підеш проти підводи?

— А ти?

— Як ти підеш, то й я.

— А я піду, як і ти підеш.

— Добре!

— То приходь же!

Так розмовляв Антосьо з своїм земляком, йдучи один від другого на сажень десять. І пустились бігти в долину, лиш поли мають та чоботи лопотять. І вся школа бігла. Не один і книжки порозсипав. Та куди тут до книжки! Хай її миші їдять!

Це діялось у Крутих. Круті — місто на Поділлі в Балтянському повіті; стоїть воно на двох горах і має дві церкви. Лівобіцька і правобіцька Україна — то все один край, одні люди і одна лиха доля; та хто не був по цей бік Дніпра, жодної тям не має про цьогобіцьку Україну; хто не був по той бік, не знає України тогобіцької. От хоч би й міста! Лівобіцькі міста для правобічан здаються селами, не більше, бо тамтешні ось які — подивимось на Круті.

Круті мають в собі дві парафії — міську і другу, де нема жодного жида. Як їхать від Кодими²², то в'їжджаєш в міську парафію. Довгенько треба сотатись проміж хати й хатки, нім доберешся до «міста». «Місто» — то саме чоло містечка; по самій середині чотиригранястий пляц, де ярмарок стає, кожна сторона цього пляцу впирається в ряд самих луччих домів — все жидівських. Нема в цих рядах жодної хрещеної душі, хіба жидівська наймичка або хто ночує. Тут мало не кожен дім з заїздом, а постояльних дворів там і зазору нема, бо що заїзд, то й постояльний двір, а з заїздом, мовляв, мало не кожен дім. Кожен ряд домів там зветься перія, — це поздовжня перія, то поперечна. Це саме чоло міста: тут найбагатші купці, тут крамниці і все... Серед пляцу колода стоїть. За головними періями, чим далі від міста — дімки все дрібніші, жиди все бідніші, все більше неохайності.

Як іти та іти, то кинеться в очі, що вийдеш на пусте місто, де ні однісінької хати; а там ізнов починаються забудинки, і всі на другий штиль: де двірок стоїть, де просто як сільська хата.

Це вже пішли хрещені люди. Так всюди; і ніде нема того, як в правобіцькій Україні, що живуть мішма, — що й не пізнаєш, де

жидівська хата, а де не жидівська. За містом де-небудь особний пляц, де також стають ярмаркові — уже з кіньми та з товаром. Цей пляц зветься торговиця і ділиться на кінську торговицю і на волову торговицю. Кому що завгодно купити, так і знає, куди вдаритись, де чого шукати. То таке місто Круті. Поза містом живуть хрещені люди, — і місто наче в загорожі. На захід сонця поза місто йде поперечний яр; і яром вода слезить. Цей яр сходиться з поздовжнім, що ділить Круті на дві половини — міську і неміську. Ті кутки, що за містом та за ярами, звуть: ця магалá, та магалá — нібито: ця сторона, та сторона — де хто живе, ту сторону і зве: ця магалá.

Класи біля міста стоять на косогорі, — як вийти за ворота від класів, то на ту магалу повертають в ліву руку і в долину. Сюди-но і бігла школа́ ото, мовляв я.

Славна церква на тій магалі! Будував її князь Абомелік і не жалувал грошей. І в хорошім місці поставив: обібрав круту гору, що до Балти по їй дорога лежить; вирізали пляц на цвинтар і вигнали храм Божий на диво дивнеє на весь край. Церква крижова б то зветься, а замість притворів — піддашки на товстих мурованих стовпах. Що вже повироблювано горорізьбою, то ніщо й казати! Долівка камінням виложена, плитами — і до даху так високо від землі, що торкни чоботом, то так і піде якийсь голос — не луна, а задзвенить — тр-р-р! З трьох сторін такі піддашки. На кожному хрест, білою бляхою обкований, а самий дах червоний. Посередині, де вони сходяться хрестом, баня виведена зкругла-гранчаста, одна гранка більша, а друга менша, і на кожній більшій гранці вікно, а на меншій — замість вікна маняк з чорного мармуру, кажуть, проміж вікнами по чотири стовпи, а над тими стовпами сама баня виведена; та ще не остання: на великій бані шия — тож з вікнами — вже з білої бляхи — маняки, і тож з стовпами, на шиї — голова, там маленький перехват, і зверху яблуко, а на ньому хрест стоїть. Тут дах критий білою бляхою, і як сонечко сяє, то він так і миготить, наче сріблом сипле. Гранки тепер помальовані що в сіре, що в зелене, — хоч по-китайськи, проте якось до смаку; а

тоді були тільки в сіре помальовані. Любо оком глянуть на цю церкву! Здалеки здається, що вона на воздусі стоїть — так вище хатів; і будівля якесь легесеньке. Незважаючи на те, що церква чимала махія, а здається легка така, аж вгору зноситься, мовби летіти хоче і тільки жде, нім помоляться добрі люди, а там і вознесеться. І всередині церква хороша, багата; і мальовання дороге — святі наче живі стоять, а над головою, над крислатим ліхтарем, дух святий — і не так що, як проміння там-то вдатне змальовано! От як після дощу, коли хмара за гору засувається і сонечко от-от має вигріти, то по небі якраз таким промінням стріля, як тут круг духа святого намальовано.

А золота в церкві аж капає. Може, тепер і не так: я ще малюком сюди заглядав!.. Минулося. А дивлячись на те золото, я думав молодим розумом: як це золото наче тече, капає, так капав кровавий [піт] з тих людей, що на його панщину робили!.. І дякував Богові, що людські кроваві хоч на його хвалу пішли, а не жидам-рандарям на цїцили.

Дзвіниця коло тієї ж церкви ще дивніша: стоїть підмурок вище коліна, зкругла-гранчастий; на підмурку по краях — саме де гранки сходяться, пообабіч помуровані стовпи — всіх шість пар, здається, вишиною сажень в три; на тих стовпах мурований піддашок, як червоний поясок; на піддашку забудівля з дірами замість вікон. Тут дзвони висять. Поверх дзвонів баня, там шия, піддашок, швайка, яблуко і на яблуці хрест. Стоїть собі дзвіниченька, і хрест на ній наче пишається; наче йому величніше стояти на такому пишнім забудівлі.

В цій церкві колись-то був за дяка Волоський, любив Бога хвалити, та любив і в горло лити. Так і вмер наліганий. Зосталась жінка; з того й жила, що школярів держала. Мала вона хату під горою, під якою й церква стояла. Тут-то жив наш Антосьо Любораченко, — а просто писався Люборацький Антоній.

Подивимось на ту хатину, де він бідував.

Наче навмисне проти такої махії, як церква, ступнів тридцять в долину — наче купа гною. Мабуть, не одну обору вичистили, подумаєш, глянувши з гори. Та нащо це оринням²³ його обклали? Аж

дивишся — і курить, і комин стирчить. Ге! так це хата! Так і єсть! — хата; коли хатою можна звати бурдїй²⁴, що тільки дах над землею; навіть вікон не видно. Тут жила Волоська. Як знадвору, так і всередині хата була однаковісінька: так нечепурно, неохайно.

Та не церемоньтесь, панове! Зайдімо в бурдїй; подивимось, як воно тут в школярській стації. Тільки згинайтесь, бо будував цю хату низького зросту чоловік, і двері міряв по собі, то аби-сьмо гудза не набили. От заскрипіли поламані двері, загуркотали; перед нами наче гусятник який, — то сіни. Ступнів на два від сінешнього порога — ні, не так! Бачите — наче лежанка стоїть? А серед її вмурований казан — бачите? і челюсті бачите, що наче в лежанці топиться? Коли це бачите, то гляньте ж ще вгору. Бачите, що ця — наче лежанка — вимурована під комином? Оце — котуна, щоб есте знали! Наохрест коло казана — діри, щоб дим проходив та полум'я, як топиться. В тім казані, якби по добрім хазяйстві, гріли б окропи, як шмаття золять, а тут варять куліш школярам. Та ходімо далі. Коло самісінької котуни, з глухого боку, двері до хати, нема ні клямки, ні кілка, а тільки ремінець висе. Тягнімо ж за той ремінець, чи не відчиняться, бо ні за що взяться. Ай-ай-а! що це за диво? Щось довге, наче шура — та таке довге, що з сіней і кінця не видно. Може, подумаєте, що в нас очі погані? Ніт! очі в нас куди добрі, та ми стоїмо в сінях і голова наша над дверми, то й бачимо тільки до півхати згори та вниз клином.

Нічого робить! треба зігнуться, коли хочете ввійти в хату. Ступнів зо три від порога стовп стоїть — сволок підпирає; коло самісінького порога — мисник, а по другий бік — піч. Ходім далі. Як минемо стовп, то наче в лазареті, кругом стоять кровати — аж шість. Все поперевертано, поперекидано, книжок купами по всій хаті, а з них коли одна знайдеться з палітурками, то ще хвалити Бога. На столі лепу²⁵, хоч ріпу сій. Долівка вимазана жовтою глиною, а стіни білою, і підведено чорним. На глухій стіні килим висе, і на килимі колодка з-на п'ядь довжини, і на ній написано: «Nota». Ноту чіпляють тому, хто забалака по-наськи — хто «мужичить». Її доти треба носить, доки не

спіймеш другого в такій же провині. Кожного, хто «мужичив», записують в журнал і за кару назначають вивчити скількадесять латинських слів підряд — до трьох раз, а там уже б'ють. Від ноти висе мотузок, як нашильник. Тут під стіною і кровать старшого. На дверях написано по первій значці кожного дня в неділі по ряду: Н, П, В, С, Ч, П, С; і над кожною написано число дня — останнє число п'ятнадцяте липця. Ці значки, опріч того, ще й так толкують: (Н) не пий, (П) попе, (В) вина, (С) сиди (Ч) читай (П) Письмо (С) Святе.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ